

УДК 908 (477.84)«19/20»

Г.Я. Сеньківська

**КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ У ВИЩИХ І СЕРЕДНІХ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ
(СЕРЕДИНА 40-х РОКІВ ХХ – ПОЧАТОК ХХІ ст.)**

У статті проаналізовано різні напрями історико-краєзнавчої роботи середніх і вищих навчальних закладів Тернопільщини з середини 40-х рр. ХХ ст. до початку ХХІ ст. Проведений аналіз свідчить, що заклади освіти використовували різноманітні форми роботи: експедиції, гуртки, конференції, зустрічі, семінари, які сприяли поширенню знань з історико-краєзнавчої тематики.

Ключові слова: історичне краєзнавство, Тернопільщина, заклади освіти, конференції.

В статье анализируется деятельность разных направлений историко-краеведческой работы средних и высших учебных заведений Тернопольщины с середины 40-х годов ХХ в. до начала ХХІ в. Проведенный анализ свидетельствует, что учреждения образования использовали разные формы работы: экспедиции, конференции, встречи, семинары, которые способствовали распространению знаний с историко-краеведческой тематики.

Ключевые слова: историческое краеведение, Тернопольщина, учреждения образования, конференции.

This article contains the analysis of different directions of historical regional studies in secondary and higher educational establishments in the middle of fortieth of the twentieth century and at the beginning of the twenty first century. The carried out analysis shows that the educational establishments used different forms and methods of work: expeditions, circles, conferences, meetings, seminars which helped them to extend knowledge in historical regional studies. Educational Institutions Ternopil region gradually became centers of historical and local lore movement in the region. Despite the intervention of the totalitarian system in academic life in the second half of the twentieth century. They rapidly deployed historical and local history research, which included elements of historical and literary local history. An active young ethnographers had led to numerous school regional museums in the field of education. At this stage, various aspects of local history in schools and universities Ternopil aimed at building a citizen - patriot. Providing local history topics in reading course Studies requires teachers adequate level of competence. Because he must know accumulation funds archives, libraries, museums, so that students can perform individual research tasks of historical and local lore in the future could use the experience in teaching in the school.

Key words: historical regional studies, Ternopil region, educational establishments, conferences.

Постановка проблеми. Історико-краєзнавчі дослідження на Тернопільщині початку ХХІ ст. зумовлені процесами національно-культурного відродження, що в незалежній Україні набули незворотного характеру та супроводжуються зростанням інтересу до минулого України та її окремих регіонів, зокрема Тернопільщини. Складовою наукового життя краю є краєзнавчий рух, який всебічно сприяє дослідженню та вивченню історії рідного краю. Вагоме місце у вивченні історії області належить середнім і вищим навчальним закладам. Оглядаючи післявоєнний краєзнавчий процес на Тернопільщині, неможливо не помітити, що стали розвиватися такі форми краєзнавства: громадське, яке опиралось на знання місцевих любителів-краєзнавців історії області та державне, в основі якого було дослідження краєзнавчих проблем закладами науки, культури. Усе сказане вище й обумовлює актуаль-

ність теми. Краєзнавча діяльність закладів освіти Тернопільщини ускладнюється відсутністю належної документації. Хоча, певні відомості про історико-краєзнавчу роботу у вищих навчальних закладах відображають статути, положення, щорічні звіти кафедр, програми щорічних наукових конференцій викладачів та студентів, звіти студентських наукових гуртків та інші документи, що зберігаються в Державному архіві Тернопільської області (ДАТО). Особливо слід виділити матеріали фонду ДАТО «Тернопільський державний педагогічний інститут, м. Тернопіль» (Ф. Р – 21), «Тернопільський обласний відділ народної освіти» (Ф. Р – 18)».

Аналіз актуальних досліджень. Принципи та методичні засади використання краєзнавчого матеріалу на уроках вітчизняної історії в школі опрацьовані у книзі М. М. Лисенка [9]. Теоретичні аспекти шкільного та вузівського краєзнавства, ме-

тоди історичного дослідження в краєзнавстві висвітлює розвідка С. М. Куделко, С. І. Посохова [8, с.13–15], де автори відзначають тенденцію «професіоналізму» в історичній науці, який передбачає оволодіння науковими методами. Методичні засади краєзнавчої роботи в загальноосвітній школі на прикладі інтегрованого краєзнавчого курсу і нові підходи до краєзнавчотуристичної роботи розглянуто у статтях М. Ходос [16, с. 10–12], О. Малої [10, с. 30–34].

Мета статті. Зважаючи на брак досліджень краєзнавчої діяльності середніх і вищих навчальних закладів, автор поставив за мету дослідити їх внесок у процес поживлення історико-краєзнавчого руху на Тернопіллі.

Виклад основного матеріалу. Краєзнавчі матеріали у закладах освіти використовувались паралельно з відповідними темами курсу вітчизняної історії на уроках, а також у позакласній роботі з історії. В історичних гуртках були організовані секції для збирання історико-краєзнавчого матеріалу та виготовлення наочних посібників. У 1964 р. у м. Кременці був організований туристично-краєзнавчий Клуб, членами якого були учителі історії, географії, біології тощо. Правління Клубу приєдналось до конкурсу «Маршрути здоров'я», а також до відзначення 20-ї річниці звільнення Кременеччини від німецьких окупантів [6, с. 4]. 74 школи району взяли участь у поході – експедиції, яка охопила Тернопільську, Хмельницьку й Рівненську області. Пройшовши дорогами партизанських рейдів А. Голембіовського, А. Одухи, М. Шукаєва, Я. Шкрябача, І. Андрєєва, юні слідопити збрали інформацію про могили невідомим солдатам. 200 учнів та 700 учителів виконали нормативи значка «Турист СРСР» й були нагороджені значками «75 весняних км. по Тернопільщині» [6, с. 5].

Впродовж 1966 р. з метою збору історико-краєзнавчого матеріалу Кременецькі школи приєднались до республіканської туристично-краєзнавчої експедиції шкіл країни «Шляхами Великого Жовтня» [13]. Збиральницька робота юних краєзнавців спричинила появу численних краєзнавчих

музеїв у школах Кременеччини, в тому числі й Тернопільщини, до яких часом потрапляли унікальні пам'ятки і документи. Краєзнавчі матеріали залучались до написання посібників, художніх книг. Так, на основі зібраних матеріалів учнями й учителями шкіл Кременецького району, було підготовлено збірник оповідань «Шляхами народних месників» [13, с. 3]. Використання краєзнавчого матеріалу диктувалось насамперед необхідністю виховання учнівської молоді «в дусі глибокої поваги до принципів соціалізму, радянського патріотизму й інтернаціоналізму» [9, с. 12].

Наприкінці 1970-х рр. створюються загони слідопитів, які ведуть науководослідну, пошукову і збиральницьку роботу. У 1980 р. з ініціативи юних слідопитів восьмирічної школи у с. Плоскому Кременецького району Тернопільської області створено музей бойової і трудової слави. Плосківським слідопитів вдалося встановити зв'язки з родинами 120 колишніх воїнів радянської армії [17, с. 2].

Разом з тим, краєзнавство утверджувалось у навчально-виховному процесі не лише шкіл, а й вищих навчальних закладів під час викладання суспільних дисциплін. Для краєзнавчої підготовки студентів велике значення мала їх участь в екскурсіях та турпоходах. На початку 70-х рр. широкого розмаху набуло проведення походів по місцях бойової і трудової слави радянських воїнів. Студенти Тернопільського педінституту у 1971–1972 н. р. пройшли шляхами бригади Г. І. Котовського, партизанськими стежками ковпаківців у Прикарпатті, загону Михайлова на Шумщині, партизанського з'єднання двічі Героя Радянського Союзу О. О. Федорова на Поліссі та ін. Лише у 1971–1972 рр. у таких походах взяли участь понад 1760 студентів [2, арк. 50].

Студенти Тернопільського педінституту підтримували тісні зв'язки зі студентами інших вузів. У 1971–1972 рр. відбулась зустріч студентів Тернопільського та Брестського педінститутів [2, арк. 50]. Щорічно організовувались екскурсії до Москви, Ленінграду (нині Санкт-Петербург), Києва, Львова. За цих умов тільки протягом 1971–1972 рр. ці міста відвідало понад 375 сту-

дентів [2, арк. 50]. Традиційними також були зльоти студентів Рівненського, Луцького, Брестського, Дрогобицького й Тернопільського педінститутів, які проводились у Цуманських лісах [2, арк. 50].

Внаслідок втручання тоталітарної системи у наукове життя творчий потенціал вузів області зазнав значних втрат. Брак спеціальних кафедр і наукових кадрів відповідного профілю гальмував розгортання історико-краєзнавчих досліджень. За цих умов краєзнавча робота була зосереджена на кафедрах марксизму-ленінізму, при яких діяли гуртки історії КПРС, наукового комунізму, марксистсько-ленінської філософії, політекономії, що й визначило її спрямування [3, арк. 89]. Головним об'єктом досліджень стала історія місцевих компартійних і комсомольських організацій. Це підтверджують звіти про науково-дослідну роботу Тернопільського педінституту, Кременецького учительського інституту, пізніше педагогічного інституту. Тематика краєзнавчих досліджень була досить обмеженою. Але, незважаючи на існуючу жорстку регламентацію, краєзнавчий доробок викладачів Кременецького, Тернопільського педінституту відрізнявся значною своєрідністю, які поєднували у своїх студіях елементи історичного та літературного краєзнавства. Це засвідчили випуски періодичного збірника «Наукові записки Кременецького педінституту» за 1958–1969 рр. У четвертих та п'ятих випусках збірника містяться такі наукові праці: «Культурно-освітні установи Тернопільщини у період Великої Вітчизняної війни», «Створення мережі культурно-освітніх установ на Тернопільщині в перші роки радянської влади (1939–1941 рр.)» (І. Я. Забокрицький), «Піднесення політичної роботи в Харківській соціал-демократичній організації під керівництвом ленінської Іскри» (М. І. Гонтар) [4, арк. 23].

Частиною науково-організаційної діяльності вищих навчальних закладів у галузі історичного краєзнавства стало систематичне проведення наукових конференцій, семінарів, зустрічей, які присвячувались радянсько-патріотичній тематиці і були однією із форм ідейно-виховної роботи та

частково сприяли поширенню краєзнавства. Практично всі викладачі кафедри історії КПРС Тернопільського фінансово-економічного інституту під час вивчення історії країни використовували таку форму навчання як, запрошення на заняття учасників революційних подій, Другої світової війни. Так, асистент Є. В. Паньків організувала зустріч студентів першого курсу з Г. О. Хілько – учасником Другої світової війни, який перший підняв прапор над звільненим Тернополем [5, арк. 178]. З успіхом пройшла зустріч студентів з учасником параду Перемоги в Москві О. І. Шутьком, ініціатором якої був Р. П. Ростикус [5, арк. 179]. У 1976 р. студенти Кременецького педагогічного училища зустрічалися з учасником Малинського підпілля на Житомирщині В. Сосніним [14, с. 59].

В другій половині 80-х – на початку 90-х рр. спостерігається нове піднесення історико-краєзнавчого руху. Воно пояснюється корінною ломкою соціально-економічних, політичних і державних засад у нашій країні: розпадом Радянського Союзу, боротьбою за суверенітет і проголошенням незалежності України, розбудовою її державності, національно-культурним відродженням краю. Зняття ідеологічних пут, відкриття доступу до раніш закритих матеріалів сприяло вивченню малодосліджених проблем української історії, у тому числі – на регіональному рівні. Наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. з'явилися нові формування, метою діяльності яких стало відродження національних і духовних традицій. У 1989 р. постало, як культурологічна організація, товариство «Вертеп», яке очолив П. Шимків. Витоки товариства спостерігаються у молодіжному середовищі студентів Тернопільського педагогічного інституту, які відродили вертепне дійство й 23 лютого 1989 р. провели перші установчі збори [18].

Діяльність «Вертепу» розгорнулась в декількох напрямках: культурно-просвітницькому, видавничому, експедиційно-пошуковому. Експедиційно-пошукова або етнографічна діяльність була досить епізодичною. За десять років, з 1989 до 1999 рр., проведено лише 10 фоль-

кlorно-етнографічних експедицій у Шумському, Борщівському, Монастирському, Чортківському, Тернопільському районах, під час яких записували пісні, звичаї, обряди, знаходили народний одяг, предмети побуту та ремесел [18].

При товаристві діяло науково-пошукове об'єднання «Забуті могили». Воно було створене в 1990 р. в Тернополі з метою розшуку, виявлення і відновлення забутих могил борців за волю України, насамперед ОУН і УПА. У 1994 р. студенти історичного факультету педагогічного інституту організували пошукову групу „Грипс”, яка працювала на Шумщині [18]. У 1996 р. було відновлено науково-пошукову експедицію для збору матеріалів про боротьбу членів ОУН і УПА, що отримала назву „Забутими стежками Українських Карпат – 96” [7].

Проблематика краєзнавчої роботи потрапляє у фокус професійних інтересів науковців і стає предметом вивчення громадсько-наукової установи Інституту національного відродження України (далі ІНВУ), створеного 23 березня 1991 р. у м. Тернополі з ініціативи І. Герети. З 2002 р. директором інституту є О. Герман. Головним у діяльності ІНВУ є організація, проведення, розвиток і координація науково-теоретичних українознавчих досліджень; проведення просвітньо-пропагандистської роботи (наукові конференції, диспути, вечори); організація експедицій; співпраця з науковими та освітніми установами, громадськими організаціями та ін. Інститут підготував низку спецвипусків газети «Тернове поле», серед яких вагоме місце займає і краєзнавча тематика. Через Інститут національного відродження України поширюється діяльність на Тернопільщині НТШ, яке відновило свою діяльність у 1991 р. у м. Львові [15, с. 611].

У центрі розвитку історичного краєзнавства важливого значення набуло розроблене та затверджене Міністерством освіти разом з творчими Спілками Положення про рух учнівської молоді України за збереження і примноження традицій, звичаїв, обрядів народу під назвою «Моя земля – земля моїх батьків». У 1999 р. відбувся обласний етап історико-географічної

експедиції «Сто чудес України» у рамках всеукраїнського руху учнівської молоді «Моя земля – земля моїх батьків» [11].

Інтерес до історії рідного краю обумовив проведення вузами області історико-краєзнавчих конференцій, які є частиною їх науково-організаційної діяльності у галузі історичного краєзнавства. 8 лютого 2007 р. у Тернопільському національному педагогічному університеті ім. В. Гнатюка відбувся регіональний науково-практичний семінар «Актуальні питання вивчення та збереження культурної спадщини Галичини та Волині». У Всеукраїнській науково-практичній конференції «Охорона культурної спадщини в Україні: історія, теорія, практика», що відбулася 28–29 травня 2007 р. взяли участь науковці та практики пам'яткоохоронної справи [12, с. 137].

На базі Кременецького обласного комунального педагогічного коледжу ім. Т. Шевченка (нині гуманітарно-педагогічного інституту) 23–24 травня 2002 р. було проведено Міжнародну наукову конференцію «Місто Кременець в історії освіти, науки і культури» з нагоди 365-річчя заснування у м. Кременці братського монастиря зі школою, що діяла за програмою Києво-Могилянської колегії. У ній взяли участь дослідники історії освіти і культури з вузів Києва, Тернополя, Житомира, Острога, викладачі й студенти навчального закладу, місцеві краєзнавці, група вчених із Польщі. Того ж року 4 жовтня відбулась наукова конференція «Кременець: шлях крізь віки», яка була присвячена 775-річчю першої писемної згадки про місто і 65-річчю Кременецького краєзнавчого музею. 29 вересня – 1 жовтня 2005 р. з нагоди 200-ліття заснування Т. Чацьким та Г. Коллонтаєм Волинської гімназії в м. Кременці за сприяння Кременецького гуманітарно-педагогічного інституту пройшла Міжнародна наукова конференція «Волинські Афіни першої третини ХІХ ст. в контексті розвитку освіти, науки і культури в Центрально-Східній Європі» [1].

Виразний краєзнавчий характер має діяльність окремих кафедр у навчальних закладах Тернопільської області. Зазначимо,

що викладачі кафедри суспільних дисциплін Кременецького педінституту залучилися до створення студентського краєзнавчого гуртка «Минуле, сучасне і майбутнє – очима молоді», який є організаційним осередком студентів-краєзнавців. Плідна науково-краєзнавча робота гуртківців ведеться на місцевому матеріалі в напрямку вивчення загальної проблеми «Духовна культура Волині та Галичини: традиції та сучасність». Відтворюючи цілісну картину усіх сфер життя краю, викладачі цієї ж кафедри продовжують розробку спільної науково-краєзнавчої проблеми «Місце і роль Волині та Галичини в соціально-економічних, політичних й культурних процесах України». Краєзнавча тематика стосується проблем прикордонної Волині в умовах світової економічної кризи, колективізації і голодомору в СРСР, майнових відносин у середньовічній Волині, діяльності націоналістичного підпілля в 40-х рр. ХХ ст. на Волині, новорічної звичаєвості Тернопілля, зусиль дослідників з популяризації історії Тернопільщини, соціального аспекту виробничої діяльності навчальних закладів.

Важливою формою залучення студентів до краєзнавства є проходження практики. В окремих вузах, зокрема в Тернопільському педуніверситеті під час археологічної практики студенти оволодівають певними навичками проведення археологічних розвідок, збирання та опрацювання матеріалу. Набуті під час практики навички студенти застосовують у навчальній роботі і педагогічній діяльності. З введенням до навчальних програм курсу «Краєзнавство», набула поширення практика залучення студентів до написання індивідуальних науково-дослідних завдань на місцевому матеріалі. Своєрідними осередками історико-краєзнавчої роботи стали створені у вузах й школах області громадські музеї, насамперед музеї історії навчальних закладів. 27 вересня 1993 р. у Тилявській загальноосвітній школі Шумського району було відкрито перший в Україні літературно-меморіальний музей українського прозаїка ХХ ст. У. Самчука. [12].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, навчальні за-

клади Тернопільської області є центрами історико-краєзнавчого руху в регіоні. Не зважаючи на втручання тоталітарної системи у наукове життя в другій половині ХХ ст., вони інтенсивно розгортали історико-краєзнавчі дослідження, які включали елементи історичного та літературного краєзнавства. Активна збиральницька робота юних слідопитів в 60–70-ті рр. спричинила появу численних шкільних краєзнавчих музеїв у навчальних закладах області. На сучасному етапі різні аспекти історико-краєзнавчої діяльності у школах та вузах Тернопільщини спрямовані на виховання громадянина-патріота. Забезпечення краєзнавчих тем при читанні курсу «Краєзнавство» вимагає від викладачів належного рівня компетентності. Оскільки, він повинен знати накопичення фондів архівів, бібліотек, музеїв, щоб студенти могли виконувати індивідуальні науково-дослідні завдання історико-краєзнавчого характеру і у майбутньому могли використати набутий досвід у педагогічній роботі в школі. Активна участь студентських молодіжних організацій у 90-і рр. ХХ ст. – на початку ХХІ ст. у громадському житті, зокрема у різноманітних заходах по опіці над могилами героїв визвольних змагань, сприяє активізації краєзнавчої роботи, формуванню національної самосвідомості.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Волинські Афіни. 1805 – 1833: збірник наукових праць / Кременецький обл. гум.-пед. ін-т ім. Тараса Шевченка / [під ред. С. Маковського, В. Собчука]. – Тернопіль: Богдан, 2006. – 304 [24] с.*
2. *Державний архів Тернопільської області, ф. р-21, Тернопільський державний педагогічний інститут, м. Тернопіль, оп. 7, спр. 184. Звіт Тернопільського педагогічного інституту про роботу у 1971–1972 н. р. – 132 арк.*
3. *Державний архів Тернопільської області, спр. 14, Довідки та інформація про навчально-виховну роботу, роботу народних університетів при інституті та ін. за 1969–1970 н. р. – 170 арк.*
4. *Державний архів Тернопільської області, оп. 4, спр. 129. Рецензія директора Сумського педінституту доцента Ф. М. Ялового на „Наукові записки Кременецького педінституту” випуску IV, т. V, 1959. – 28 арк.*
5. *Державний архів Волинської області, ф. р – 376, Луцький державний педагогічний інститут ім. Лесі Українки, оп. 7, спр. 318. Листування з партійно-радянськими органами і науковими орга-*

нізаціями з питань політико-виховної і культурно-масової роботи в інституті. – 195 арк.

6. Дробот А.Т. Туристський поход-експедиція. По тропам 2-го Молдавського партизанського соєдинення Я. П. Шкрябача в період Отечестваєнной війни / А.Т. Дробот – Кременець, 1965. – 26 с.

7. Жулковська О. Товариству «Вертеп» 15 років. Невичерпне джерело духовності й патріотизму / О. Жулковська // Свобода. – 2004. – 2 березня.

8. Куделко С. Історичне краєзнавство в контексті сучасних тенденцій розвитку науки та суспільства / С.М. Куделко, С.І. Посохов // Краєзнавство. – 1995. – № 1–4. – С. 13–15.

9. Лисенко М. М. Методика використання краєзнавчого матеріалу на уроках історії СРСР / М.М. Лисенко – К. : Радянська школа, 1961. – 201 с.

10. Малая О. Розвиток особистості засобами краєзнавства / О. Малая // Географія та основи економіки в школі. – 2006. – № 4. – С. 30–34.

11. На конкурс Обласного етапу історико-географічної експедиції «Сто чудес України». В рамках Всеукраїнського руху учнівської молоді «Моя земля – земля моїх батьків». Напрямок: «Диво рукотворне». Тема: «Козацька могила в історії м. Зборова» / Зборівський відділ освіти; Зборівська державна українська гімназія ім. Р. Завадовича. – Зборів, 1999. – 4 с.

12. Охорона культурної спадщини: історія, теорія, практика: матеріали Всеукр. наук.-практ.

конф. (28–29 травня 2007 р. м. Тернопіль) / [гол. ред. В. Горбик]. – Тернопіль: Тернопільський нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка, Тернопільське міське істор. тов-во «Культурна спадщина», Тернопільська міська рада, 2007. – 140 с.

13. Положення про туристський похід-експедицію учнів шкіл Кременецького району по дорогах рейду кавбригади Г. І. Котовського, 1-го і 2-го Молдавських партизанських з'єднань, присвячений 50-річчю Великої Жовтневої Соціалістичної революції / [відп. за вип. С. П. Бондаренко]. – Кременець: Кременецький палац піонерів, 1965. – 15 с.

14. Поточний архів Кременецького педагогічного училища // Звіт про навчально-виховну роботу Кременецького педагогічного училища за 1975–1976 навчальний рік. – 67 с.

15. Тернопільський енциклопедичний словник / [гол. редкол. Геннадій Яворський]. – Тернопіль : ВАТ ТВПК «Збруч», 2004. – Т. 1 (А–Й). – 696, [14] с.

16. Ходос М. Методичні засади краєзнавчої роботи в загальноосвітній школі (на прикладі інтегрованого краєзнавчого курсу) / Ходос М. // Історія в школі. – 2004. – № 4. – С. 10–12.

17. Чернихівський Г. Народний музей / Г. Чернихівський // Прапор перемоги. – 1980. – 9 травня.

18. Шимків П. «Вертеп» – це стиль життя великої родини / П. Шимків // Свобода. – 1999. – 23 лютого.